

VII. Kto bol Mojžiš.

Aktualizované 06/2021

Mojžiš sa podľa Hebrejskej Biblie narodil ako druhorodený syn Amramovi a Jochebed' z rodu Lévi /Ex 2:1/. Mal mať staršieho brata Árona /Ex 7:7; Ex 6:20/ a tiež i staršiu sestru /Ex 2:4/.

Podľa Manétha, ktorého dielo – Aegyptiaca, poznáme vďaka opisom u Jozefa Flávia,¹ žila v bývalom hlavnom meste Hyksósov – Avarise, komunita Egyptanov, ktorí boli údajne postihnutí malomocenstvom, neboli spokojní s egyptským náboženstvom a s pomocou “Pastierov” z Jeruzalema, proti Egyptu povstali. Viedol ich istý kňaz Osarséf² z Ónu,³ ktorý prijal meno Mojžiš.⁴ Ako napovedá Mojžišove meno Osarséf, tak mohol byť kňazom boha Usíra.⁵ Podľa neskoršej tradície, ktorá je zaznamenaná v Skutkoch apoštolských, bol Mojžiš vyučený vo všetkej múdrosti egyptskej /Sk 7:22/. A to v Egypte mohol byť predovšetkým kňaz, prípadne jedinec, pripravujúci sa na vysokú funkciu v štátnej správe.

O Mojžišovi, ako kňazovi z Héliopolisu, písal i Apión.⁶ Niektoré jeho názory sa zachovali vo Fláviovej polemike proti Apiónovi.

V Contra Apionem Jozef Flavius oponoval tiež Chairemónovi.⁷ Ten vo svojich Dejinách Egypta písal, že kráľ musel očistiť Egypt od poškvrených ľudí. Ich vodcami boli Mojžiš

¹ Ale aj v dielach autorov z neskoršej doby; z nich najdôležitejšie sú spisy Julia Africana a biskupa Eusebia.

² Flavius I.238

³ Héliopolis; eg. Iunu. S Héliopolisom je predovšetkým spojený solárny kult (kult boha Ré), ale aj kult zmŕtvychstania /ESE 2007 str.202, 488/; tým pádom i kult boha Usíra (gr. Osiris), ktorý sa tam uctieval v rámci “Deväťora”. Práve v období Novej ríše bol Usír stále viac chápaný ako jeden z aspektov boha Ré /Shaw 2003 str.289/. Manéthó bol egyptský kňaz, ktorý pochádzal zo Sebennytu a pôsobil ako kňaz boha Ré v Héliopoli /Bárta 2017 str.89; <https://en.wikipedia.org/wiki/Manetho> /. Je teda možné, že ako historik, čerpal údaje o Mojžišovom pôsobení v Héliopoli, nielen z ústneho podania, ale aj z nám neznámych prameňov (zrejme však z chrámových archívov, ku ktorým mal prístup). V každom prípade to zvyšuje vierohodnosť Manéthovho výkladu. Podľa Hérodota /Dejiny II.3/, boli kňazi z Héliopolisu, najvzdelanejšími v Egypte.

Mojžiš však nemohol zastávať najvyššiu kňážskú funkciu, pokiaľ pôsobil v Héliopoli. Veľkňazi Usírovho kultu totiž sídlili v Abýde. V podstate to bola kňážská rodina, kde sa táto funkcia dedila z otca na syna (počas 19. dynastie to bola línia: Hat - Mery – Wenennefer – Hori – Yuyu /Vandenberg 2003 str.192/). Pokiaľ bol Mojžiš Usírovým kňazom, tak bol iba jedným z mnohých. Ale je tiež možné, že Manéthov Osarséf vôbec nesúvisel s Usírovým menom /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha; pozn.77/.

⁴ Moýsés; Flavius I.250

⁵ Flavius I.250; Podľa knihy Jozue /24:24/ uctievali predkovia Hebrejcov aj egyptských bohov.

⁶ Flavius II.10

⁷ V inom znení Chairomón.

a Jozef; pod egyptskými menami známi ako Tisithen⁸ a Peteséf.⁹ Meno Tisithen je odvodené z egyptského slova „*iten, aton*“,¹⁰ čo znamená slnečný kotúč; vzniklo skomolením egyptského „*s itn*“, čo znamená: **"muž boha Atona"**. Je teda takmer isté, že Mojžiš sa u Chairemóna spája s Achnatonovým náboženstvom.¹¹ Títo poškrvnení (nečistí) sa vydali do Pelúšia, kde sa stretli s ľuďmi, ktorých nechcel kráľ Amenofis¹² vpustiť do Egypta, nadviazali s nimi spojenectvo a spoločne vytiahli proti Egyptu.¹³

O Mojžišovi a o ľuďoch, ktorí boli nakazení malomocenstvom, píše Lýsimachos,¹⁴ z ktorého zrejme čerpá aj Tacitus.¹⁵ V Lýsimachovom ponímaní bol Mojžiš ikonoklasta, ktorý nabádal ľud k ničeniu chrámov a oltárov. Hekataios z Abdér popisoval Mojžiša ako cudzinca žijúceho v Egypte, ktorý sa stal politickým vodcom a zákonodarcom. Artapanos prisudzoval Mojžišovi organizáciu egyptského vládneho systému. Mojžiša podľa Artapana Gréci stotožnili s Músaikom a Egyptania s Hermom.¹⁶ Z ďalších starovekých autorov, ktorý písali o Mojžišovi, bol napr. aj Ezekiel.

⁸ Flávius I.290; Blackburn: On the Historical Existence of Moses. Dostupné na:

www.mblackburn.wikidot.com/moses-exist; www.biblicalcyclopedia.com/M/moses.html

⁹ Spojenie Jozefa a Mojžiša a ich kladenie do rovnakej doby, je pravdepodobne Chairemónov omyl. Podstatné v tomto prípade je Mojžišove egyptské meno Tisithen, ktoré tradícia uchovala až do Chairemónovej doby. Je tu však aj možnosť, že Jozef tu spomínaný, nemusel mať s Jozefom, známym z knihy Genezis, nič spoločné.

¹⁰ Davidová 2006 str.216; por. Pientka: Pôvod Lévičcov, pozn.54.

¹¹ Aj Apiónov výklad je možné dať do súvislosti s Achnatonovou reformou. Podľa neho bol Mojžiš héliopolský kňaz, ktorý prijal kult Slnka, v meste, ktoré bolo spojené s kultom boha Ré. O Reovi sa tiež hovorilo ako o skrytom svetle Atonovom. Aton bol ešte na počiatku vlády Amenhotepa IV., nazývaný tiež Ré-Harachtej. V samých začiatkoch "amarnskej revolúcie", sa náboženské predstavy Amenhotepa IV. opierali o pradávné základy, ktorých vznik sa kladie do Héliopolisu. V piatom roku vlády, v 4. mesiaci *pṛt*, si zmenil meno na Achnaton a vyhlásil vybudovanie nového hlavného mesta Achetatonu, mesta boha Atona. Tam potom aj presídlil. Vtedy ostatné solárne božstvá ako Ré-Harachtej, Atum a Šu (vzduch, žiara), spočiatku tolerované, už nemali v kulte miesto. Ré bol Aton a Aton bol Ré; pán oboch obzorov. Významné miesto v Atonovom kulte si zachovala jedine Maat /Bič 1993 str.222; Jacq 2002 str.227; Mertz 2011 str.250; Baines a kol. 2009 str.76/, vo všeobecnom zmysle, ako rád sveta, zosobnená pravda a spravodlivosť.

Tu by som chcel len podotknúť, že práve veľkňazi boha Ré, pôsobili v Héliopoli (Bak – Amenemope – Meryatum /Lalouettová 2009 str.175/). Pokiaľ Mojžiš bol tajným vyznavačom Atona, tak by to bola pre neho najschodnejšia cesta, ako zostať jednak jeho vyznavačom a jednak sa prispôbiť novým pomerom. Osobne si myslím, že Mojžiš mohol byť skôr kňazom Réovho kultu, než Usírovho.

¹² Vzhľadom k tomu, že Flávius spomína kráľa Amenofisa spolu Amenofisom, synom Paapisa /por. str.8-9/, tak tento kráľ by mal byť totožný s Amenhotepom III. Ovšem v tomto konkrétnom prípade sa zdá, že si ho pomýlil s Merenptahom; /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha/.

¹³ Odrazom toho môže byť zmienka v knihe Exodus /Ex 1:10/, kde sa píše o obavách Egyptanov, aby sa Hebrejci nespojili s ich nepriateľmi (zrejme "ázijci" z Elefantínskej stély a tiež i Fláviu Solymovia /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha str. 7-8/).

¹⁴ Flávius I.304n.

¹⁵ Tacitus: Histórie V.2

¹⁶ Zmienim sa ešte o údajnom ťažení Mojžiša do Etiópie, keď sa k Memfide priblížili Etiópania a faraón Mojžiša menoval za veliteľa vojska. Píše o tom Flávius /Židovské starožitnosti; Kniha II, kapitola 10/ a Artapanos. Myslím si, že etiópska epizóda je len Artapanovým a následne i Fláviovým omylom /k tomu por. Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha; pozn.84, úplne dole/. Aj preto musela byť do tohoto príbehu dosadená údajná Mojžišova etiópska manželka /Nm 12:1/, ktorá u Flávia vystupuje ako Tharbis. Podľa Hebrejskej Biblie, však jedinou Mojžišovou manželkou bola Sipóra, ktorá je nazývaná Kušitankou /Nm 12:1/, Midjankou (Kralická Biblia) alebo Aithiopankou (čo je nesprávny preklad názvu Kušitanka). A to preto, že bola Midjanka. Midjanci boli pravdepodobne južnou vetvou Mitanncov a ich pôvodné sídla sa nachádzali v sýrskej krajine Kúš. Po ich

Podľa Strabóna bol Mojžiš kňaz, ktorý vládol Dolnému Egyptu. Mojžiš aj s ľuďom odišli z Egypta preto, že neboli spokojní s rádom a náboženstvom Egypta. Mojžiš bol egyptský kňaz, ktorý pochádzal z najvyšších vrstiev spoločnosti.¹⁷

Eupolemos o ňom prehlásil, že bol prvým múdрым človekom v dejinách ľudstva. Aristobulos si myslel, že Homér a Hésiodos čerpali inšpiráciu z jeho prác. Jozef Flávius o ňom tvrdil, že vynášiel samotné slovo zákon. Numenius z Apameje dokonca tvrdil, že Platón je Mojžiš, ktorý hovorí grécky. Medzi mnohými starovekými spisovateľmi panovala všeobecná zhoda v tom,

odchode na juh, sa k Midjancom pridali niektoré nomádske kmene Šasu, z oblasti na juhovýchod od Akabského zálivu. Potvrďuje to i Abakukovo proroctvo, kde je uvedený Kúš, v súvislosti s midjanskou krajinou /Abk 3:7/. V staroveku poznáme dve krajiny pod menom Kúš (pokiaľ pominem ten indický). Jednou z nich bola severná Núbia (v eg. prameňoch), resp. Aithiopia (u antických autorov; nezamieňať si s dnešnou Etiópiou; v tej dobe si pod Etiópiou predstavovali územie južne od Egypta, zhruba v dnešnom Sudáne. Samotná krajina Kúš sa nachádzala v širšom okolí mesta Kermu; v podstate to bolo označenie severnej Núbie).

Inou krajinou Kúš /Gn 2:13/, bola časť severnej Sýrie (odkaz na ňu je napr. v názve starovekej Guzany; dnešný Tell Halaf), spolu s Ádaniou v Kilíkii (por. aj Bít Adíni v Sýrii). No a v severnej Sýrii bola krajina Kúš, súčasťou kráľovstva Mitanni. Odtiaľ pochádzali Mojžišovi predkovia (bené Lévi), a odtiaľ pochádzali aj niektorí predkovia Midjancov; teda pravdepodobne aj predkovia Jetra a jeho dcéry Sípory /viac viď Pientka: Kde sa nachádzal raj www.arpoxais8.webnode.cz; Pientka: Vyriešenie achchijavského problému (ďalej VAP), pozn. 433/.

U zostavovateľov, alebo skôr u prekladateľov HB, došlo teda k nedorozumeniu, keď sýrsku kušitanskú Mojžišovu manželku, považovali za Aithiopanku, čo prevzal i Flávius. A preto si aj vymysleli jej núbijské meno – Tharbis. V skutočnosti Kušitankou (v tomto prípade Midjankou), bola jedine Sípóra.

Narážka na ťaženie Etiópanov do Horného Egypta (a potom až k Memfide), môže mať však aj historické pozadie. Po smrti Merenptaha, vznikli problémy okolo nástupníctva. Faraónovi Sethi II. (1201 – 1196 BC) sa postavil núbijský miestokráľ Amenmesse (cca 1200 – 1197 BC), ktorý nakrátko ovládol Horný Egypt a zmocnil sa kráľovského úradu. Pri ďalšom ťažení na sever bol však porazený /ESE 2007 str.37; Shaw 2003 str.319/.

Amenmesse bol buď synom Merenptaha a ženy nekráľovského pôvodu, ktorá sa nazývala Takhat (Tachat), alebo bol jedným z mnohých synov Ramesse II. Niektorí autori predpokladajú, že Amenmesse bol pôvodne pisár v Thébach a neskôr sa stal vezírom /Lalouettová 2009 str.213/. Dnes vieme, že istý čas panoval súbežne so Sethi II. Predpokladá sa, že v druhom roku vlády Sethi II., sa Amenmesse zmocnil vlády v Thébach a podmanil si Horný Egypt a ešte predtým aj Núbiu. Ovšem v priebehu 2.-4. roku Amenmesseho vlády, Sethi II. postupne znovu ovládol tieto krajiny. Na prelome 4. a 5. roku svojej vlády, bol Amenmesse porazený.

Podľa R. Kraussa a A. Dodsona, je Amenmesse totožný s miestokráľom Kúša, ktorý bol známy pod menom Messuwy. Vychádzajú predovšetkým z faktu, že bol zobrazený s kráľovským uraeusom na čele a tiež preto, že na jednom nápis z chrámu v Amade, je nazývaný kráľovským synom.

F. Yurco však spochybňuje, že Messuwy je totožný s Amenmessem. Upozorňuje na to, že rôzne zobrazenia Messuwyho v niekoľkých núbijských chrámoch, neboli nikdy úmyselne poškodené na príkaz Sethi II., na rozdiel od ďalšieho miestokráľa Kúša Chaemtera, ktorý bol Amenmesseho vezírom. To znamená, že Sethi II. nepovažoval Messuwyho za nepriateľa, čo by bolo nepravdepodobné, pokiaľ by bol totožný s Amenmessem. Yurco tiež poznamenáva, že jediným faraónom, ktorý je zmienený na nápisoch v Messuvyho hrobke v Aníbe, je Merenptah. To ho vedie k záveru, že Messuwy zomrel ešte počas jeho vlády a nemôže teda byť totožný s Amenmessem.

Papyrus Salt 124 hovorí o zabití jedného z hlavných predákov z Deir el-Mediny (Neferhotep), v dobe úradu vezíra Amenmesseho, ktorý je tu zapisovaný ako „Msy“. Niektorí autori /R. Krauss: Moise le pharaon. 2000; Ed.de Roche/ to dávajú do súvislosti, s príbehom o zabití „egyptského muža“ Mojžišom /Ex 2:11n/ a pritom samotného Amenmesseho považujú za Mojžiša <https://en.wikipedia.org/wiki/Amenmesse>. Iní v "Msy" alebo v "Mosovi", vidia Sethi-Merenptaha /Lalouettová 2009 str.213/, ktorý sa tak nazýval pred nástupom na trón (Sethi II.).

¹⁷ Strabón: Geographica. Kniha XVI.2, 34n; Na prvý pohľad sa zdá, že je tu rozpor. Na jednej strane Strabón uvádza, že Mojžiš bol kňaz, ktorý vládol Dolnému Egyptu. Na druhej strane konštatuje, že z Egypta odišiel, pretože nebol spokojný s egyptským rádom a náboženstvom. Ako faktický vládca časti Egypta mal predsa určité možnosti, ako skutočnosti, s ktorými nebol spokojný, zmeniť, alebo aspoň ovplyvniť. Vysvetlenie tohto zdanlivého rozporu uvádzam v časti: V piatom roku vlády Merenptaha.

že ľudstvo ako celok a grécka civilizácia zvlášť, vďačili za mnohé jeho myšlienkam. Boli viac než presvedčení o Mojžišovej existencii; videli v ňom jednu zo svetových dejinotvorných osobností.¹⁸

Freud považoval Mojžiša za urodzeného Egypťana, ktorého legenda pretvorila na Izraelca. Podľa neho, pokiaľ by Mojžiš dal Židom príkaz obriezky, potom sám by nebol Žid, ale Egypťan. Predpokladal tiež, že Mojžiš bol veľkňazom Atonovho kultu.

Niektorí autori¹⁹ sa domnievajú, že predobrazom Mojžiša bol B3y (Baj)²⁰, vysoký egyptský úradník semitského pôvodu.²¹ V dobe po smrti Sethi II., bol spolu s regentkou Tausret, poručníkom nepľnoletého faraóna Siptaha.²² Siptah ho však dal v 5. roku svojej vlády popraviť.²³ Po smrti Siptaha, sa stala vládkyňou Egypta, kráľovna Tausret. Tá však vládla zhruba len dva roky (1191-1189 BC). Po jej smrti upadol Egypt do anarchie a Bajovi ázijskí stúpenci vyplienili veľa egyptských chrámov.

Za neseriózu považujem snahu stotožniť Mojžiša s Achnatonom, ktorého mali jeho odporcovia zvrhnúť z trónu a vyhnáť do Palestíny.²⁴ Na to nie sú žiadne historické podklady a celé je to iba špekulácia. To isté platí o fabulácii, podľa ktorej Mojžiš a Ramesse II. by mali byť bratmi.

Mojžiš sa všeobecne považuje za zakladateľa monoteistického náboženstva, ktoré uctievalo jediného boha menom Jahve. Toto meno je doložené v egyptských záznamoch z 13. stor. BC, ako boh JHW beduínov Šasu, z pohoria Seir,²⁵ na juh od Júdska, ale aj západne od Vádi al-Araba a z oblasti Akabského zálivu. Šasu (s3sw) znamená „pohybujúce sa nohy“; teda prenesene: nomádi. Tvorili rôzne skupiny - kmene ako napr: Šasu Seir (s'rr), Rbn,²⁶ Sam'ath

¹⁸ Johnson 2007 str.39

¹⁹ De Moor J.C.: The Rise of Yahvism: The Roots of Israelite Monotheism. Leuven; 1990

²⁰ Považuje sa za Sýrana; je označovaný ako Hurri (Charu). Pôvodne bol zrejme pisárom a komorníkom. Je známy aj pod egyptským menom Ramesse Chamenteru. [https://en.wikipedia.org/wiki/Bay_\(chancellor\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bay_(chancellor)).

²¹ O jeho vysokom postavení svedčia niektoré nápisy, na ktorých prehlasuje, že to bol on, kto "dosadil kráľa na trón jeho otca". Táto formulácia bola za normálnych okolností vyhradená iba bohom /Shaw 2003 str. 319/. Dôležitosť jeho postavenia vyplýva i z toho, že si dal postaviť hrobku v Údolí kráľov. (Takáto nezvyklá pocta bola predtým priznaná len Jujovi). Na niektorých výjavoch je vyobrazený so Siptahom v rovnakej veľkosti, čo v tej dobe v Egypte, bolo bezprecedentné. Až počas vlády Ramesse IX., v dobe najväčšieho mocenského vzostupu Amónovho kňazstva, sa Amónov veľkňaz Amenhotep, nechal zobrazíť v rovnakej veľkosti ako Ramesse IX. /Shaw 2003 str.323/.

²² Siptah nebol synom Sethiho hlavnej manželky Tausret, ale kráľovej sýrskej konkubíny, menom Sutaiddža. Navyiac bol hendikepovaný; mal atrofickú nohu /J. Van Dijk in: Shaw a kol. 2003 str.319/. Tausret sa zrejme po smrti Sethiho, vydala za Siptaha a tým prepožičala Bajovi určitú legitimitu /Lalouettová 2009 str.217/.

²³ Ostrakon IFAO 1864 z Deir el-Mediny, ktoré je vlastne verejným oznámením tamajším pracovníkom, že "faraón v 5. roku, III. šemu, 27. dňa, zabil veľkého nepriateľa B3y". Zomrel teda asi v lete, v roku 1192 BC, dva roky predtým, než Tausret prevzala vládu. Zmienovaný faraón bol určite Siptah. Súhlasí to i s faktom, že posledné verejné vystúpenie Baja, je známe zo štvrtého roku Siptahovej vlády. Zámerom tohoto verejného oznámenia, bolo dať na vedomie pracovníkom v Deir el-Medine, aby zanechali práce na Bajovej hrobke (KV 13).

²⁴ A. Osman; čiastočne i D. Redford.

²⁵ Edóm, resp. pohorie v Edóme; por. Dever 2010 str.41.

²⁶ Por. s izraelským kmeňom Rúben.

(*t3 š3su s3m°tj*), *Wrbr*, *Pysps* a tiež *Yhw*,²⁷ čomu odpovedá prepis Jahve. Miestopisný názov *t3 š3su Jhw* (Ta Šasu Jahva), je uvedený už v geografickom zozname v chráme Amenhotepa III., v sudánskom Solebe.²⁸ Je datovaný cca do roku 1360 BC.²⁹

Šasu zrejme pozostávali z kmeňov ako Midjanci (Kénijci), Ezauovci (Edómci; napr. Amalekiti, Kenezejci), Izmaeliti, Churiti ad', ktoré sa väčšinou neskôr stali súčasťou arabského národa.³⁰ Posledne menovaní Churiti zo Seiru, sú spomínaní už v knihe Genezis /Gn 36:20n/, ale aj v ugaritských textoch, ktoré hovoria o Churijovi Pabilovi, kráľovi veľkého, mocného Udúmu – mesta.³¹ Jednalo sa o mestský štát v neskoršom Edóme, ktorý na rozdiel od doterajších názorov, tam existoval už v 14. stor. BC.³² Udúm je doložený i v amarnskej korešpodencii.³³ Patrilo do krajín Garu v Edóme a južnom Moábe.

Všeobecne sa dnes predpokladá, že Mojžiš bol ovplyvnený Achnatonovou náboženskou reformou. To dokladá už jeho meno Tisithén u Chairémona. Achnaton potlačil kult egyptských bohov a uctieval výhradne slnečného boha Atona,³⁴ vo forme slnečného kotúča s

²⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/shasu/> Dnes sa predpokladá, že vysvetlenie mena, tak ako ho predkladá Hebrejská Biblia /Ex 3:14/, "Som, ktorý som" /por. aj Dt 32:39/, je nielen druhotná výpoveď, ale zároveň i pôvodná a správna etymológia /ESPV 1999 str.157/ a v masoretskej vokalizácii býva odvodené od hlavného kmeňa z hebrejského koreňa *h-j-h*, čo znamená "byť, stať sa". Ovšem, od doby J. Wellhausena sa prijíma ako možný výklad, aj arabský koreň *h-v-j*, čo znamená "viať", mimo iné preto, že skôr odpovedá teologickému profilu JHVH, ako pôvodného boha počasia /Sd 5:4n; Abk 3:3; Žalm 68:8n; Dt 33:2/. Filologicky sú možné obe možnosti /Berlejung 2017 str.162/. Napriek tomu si však myslím, že správny výklad je uvedený v štúdií Pientka: Pôvod Lévijskov str.12.

²⁸ Vachala 2004

²⁹ Šasu sú v egyptských nápisoch zobrazovaní s determinatívom pre krajinu (u Šasu *Yhw* dokonca s determinatívom pre horskú krajinu - Seir?), na rozdiel od Izraela, kde je determinatív pre ľud (Merenptahova stéla) <https://en.wikipedia.org/wiki/Shasu>. To však neznamená, že by tento pôvodný Izrael, nemohol patriť ku kmeňom Šasu. Na rozdiel od tých Šasu, ktorí obývali vlastné územie v oblasti Vádí al-Araba a po oboch stranách Akabského zálivu, Izrael žil v Zajordánsku (oblasti okolo hranice Moáb/Ammón, vrátane povodia rieky Arnon), medzi inými etnikami, nomádsnym spôsobom, ako dobytkári (Gád, Rúben /Nm 32/; medzi Amorejcami).

³⁰ Výklady I. 1991 str.161; Taktiež sa podieľali významnou mierou aj na etnogenéze Judejcov / Pientka: Judejci; pozn.3/.

³¹ Epos o Keretovi, KTU 1.14.iv; Stehlík 2003 str.184n.

³² Výklady I 1991 str.157. Prekvapením bolo napr. aj objavenie silne opevneného mesta v Zajordánsku, na okraji dnešného Amánu; Tel el-Umeiri. V tomto priestore sa jednalo o jedinečné mesto, s vybudovanými obytnými štvrťami, ktoré bolo zničené medzi koncom 13. stor. BC a polovicou 12. stor. BC /Dever 2010 str.47n/. Myslím si, že v Transjordánsku sa v budúcnosti dočkáme ešte veľkých prekvapení.

³³ EA 256

³⁴ Primárnym cieľom Achnatona, bolo obmedziť a potom aj eliminovať moc Amónovho kňazstva. O to sa pokúšal už jeho starý otec Thutmóse IV. Jeho otec Amenhotep III., sa ešte snažil udržiavať rovnováhu medzi thébskym, héliopolským a memfidským kňazstvom, aj keď hlavne na konci jeho vlády, sa snažil obmedzovať moc Amónovho kňazstva a uprednostňoval kult boha Atona. Achnaton mal tú odvahu, že spretrhal všetky vzťahy s Amonom a nakoniec mu uprel božstvo. Dôležité tiež bolo potlačenie Usírovho kultu, čo však egyptský ľud nikdy neprijal. Napokon upustil aj od uctievania ostatných egyptských bohov. Jediným bohom ktorého uctieval, bol Aton a toleroval Maat. Achnaton sa tak spolu s Nefertiti, ktorá predstavovala ženský princíp, učinili jedinými a priamymi prostredníkmi, medzi Atonom a egyptským ľudom. Obaja sa stali stelesnením Atona na zemi. To však sa im stalo nakoniec osudným. Po dvanástom roku Achnatonovej vlády, keď už sa zdanlivo zdalo, že jeho koncepcia nového náboženstva víťazí (aspoň medzi vládnucou elitou), došlo k niekoľkým úmrtiam v jeho rodine, zrejme v dôsledku morovej nákazy. To v očiach ľudí spochybnilo jeho božstvo a zároveň to považovali za boží trest. A to bol začiatok konca amarnského experimentu.

Treba si uvedomiť, že Achnatonova koncepcia Atona bola univerzalistická. Bol nielen bohom Egyptanov, ale aj Núbijcov a **Sýranov**. Aj preto sa Achnaton opieral nielen o povýšencov, ale aj o cudzincov, ktorí boli integrovaní do egyptskej spoločnosti /ESE 2007 str.110; Jacq 2002 str.216/.

paprskami. Pôvodne to bol jeden z aspektov Slnka ako božstva (Ré), predovšetkým zhmotnená podoba Slnka.

Je veľmi pravdepodobné, že Mojžiš sa Egypte narodil.³⁵ Dokladá to jeho meno. V egyptštine *ms(w)* znamená syn.³⁶ Aj mnohé biblické, **výhradne však levítske mená**, majú egyptský charakter.³⁷ Preto niektorí autori vyslovili domnienku, že Mojžiš vyviedol z Egypta iba pokolenie Léviťcov.³⁸ Na ich súvislosť s Egyptom a tiež i s Achnatonom, poukazujú aj ďalšie fakty. V prvom rade je to nepopierateľná súvislosť medzi Achnatonovým „Chválospevom na Atona“ a niektorými pasážami Žalmu 104 /19-30/, Hebrejskej Biblie.³⁹ Verše Žalmu sú akýmsi zhrnutím amarnského hymnu na Slnko.⁴⁰ Pravdepodobne v ramessovskom období, bol napísaný múdroslovný text, „naučenie Amenemopa“. Prirovnáva sa ku knihe Prísloví.⁴¹ Práve v tomto období dosiahol egyptský vplyv na „Hebrejcov“ vrchol a egyptské texty mohli tak priamo či nepriamo, prispieť k častiam knihy Prísloví.

Existujú aj ďalšie indície, ktoré môžu svedčiť o ovplyvnení mojžišského náboženstva Achnatonovou reformou,⁴² alebo všeobecne egyptským prostredím. Jediný amarnský boh Aton a jediný boh Izraela, nie sú zobrazovaní v antropomorfnej podobe. Tak ako Achnaton, tak aj Mojžiš, boli priamymi a výhradnými prostredníkmi medzi Bohom a svojim ľudom. Niektoré zákony, ktoré podľa Hebrejskej Biblie postuloval Mojžiš, mohli mať predlohu v

³⁵ Pokiaľ fyzicky vôbec existoval. Okolnosti okolo Mojžišovho narodenia, sú opradené legendistickými prvkami, ako o tom svedčí jeho záchrana faraónovou dcérou. Pripomína to príbeh o narodení Sargona Akkadského a podobné príbehy, ktoré vtedy kolovali na Prednom východe. Je však možné, že príbeh o Mojžišovom narodení čerpal až z Kýrovej legendy (Kýros Veľký, osloboditeľ Židov z babylonského zajatia). V nej sa hovorí o tom, že jeden kráľ sa chcel zbaviť obávaného dieťaťa tým, že ho pustí po vode. Chlapec bol však zachránený a stal sa kráľom /Výklady I. 1991 str.209/. Je teda pravdepodobné, že táto časť knihy Exodus, bola napísaná až v poexilnej dobe. Podobný motív sa vyskytuje i v mýte o Romulovi a Rémovi. Všeobecne možno teda konštatovať, že tento námet je súčasťou tzv. zakladateľských mýtov.

V jednej z najstarších častí Hebrejskej Biblie, v Mirijaminej „Piesni o mori“ /Ex 15:1-21/, nie je Mojžiš ani menovaný. Najstaršie izraelské vyznanie viery Magnolia Dei /Dt 26:5-10/, Mojžiša v spojení s oslobodením z Egypta, vôbec nezmieňuje /Dever 2010 str.256/. Ovšem na základe faktov, ktoré som uviedol v pozn.3, je veľmi pravdepodobné, že Mojžiš reálne existoval. Manéthó ako héliopolský kňaz, by si iného héliopolského kňaza, Osarséfa – Mojžiša určite nevymyslel. A namiesto je tiež otázka, prečo Manéthó ako egyptský kňaz, mal potrebu zmieňovať sa o Mojžišovi (Osarséfovi, ktorý prijal meno Moýsés), pokiaľ by s Egyptom nemal nič spoločné?

³⁶ Je to doložené v menách faraónov ako napr. Thutmóse, Ahmóse, Kamóse ai. Ovšem v hebrejšťine sa „mošé“ vykladá ako „vytiahnutý z vody“ /Výklady I. 1991 str.210/.

³⁷ Napr. Pinchas, Chur, Hofni, Pasur, Asír, Putiel, Merari, Kašir; /Kosidowski 1985 str.121; Výklady I. 1991 str.224/. Napríklad Pinchas v eg. zapisovaný ako „*p3nhsw*“, znamená Núbijec (alebo človek s tmavou pleťou), ale v hebrej. sa vykladá ako „bronzové ústa.“ Merari; v eg. „*mrry*“ znamená „milovať“, ale hebrej. výklad je „horký.“ Asír je odvodený od mena boha Usíra, resp. z eg. *wasir*. Putiel je hybridné slovo: kanaán. „el“ znamená boh a v eg. „*p3dy*“ znamená „dať“, teda „Bohom daný.“ Pasur má náprotivok napríklad k vezírovi Paserovi z doby Sethi I. a Ramesse II. Dokonca i Áron sa (neprávom) považuje za egyptské meno. Údajne sa dá vyložiť z egyptského *ʾrn*, čo znamená „veľké je jeho meno“ /ESPV 1999 str.37/. Z egyptštiny sa dá vyložiť i meno Izachar (muž boha Sókara).

³⁸ Johnson 2007 str.51

³⁹ Davidová 2006 str.225n; Matula 2010 str.331

⁴⁰ V tomto prípade je úplne jedno, či egyptský „Chválospev na Atona“ vychádza zo starších predlôh (napr. hymnus na počesť Amon-Rea). Niektorí autori predpokladajú, že Hymnus a Žalm predstavujú dva príklady literárnej tradície, ktorá sa na Prednom východe vyvíjala stovky rokov /Mertz 2011 str.252/.

⁴¹ Hlavne kap. 22:17 – 24:22; Mertz 2011 str.336n; Davidová 2006 str.260n.

⁴² Por. aj pozn.103

egyptskom prostredí.⁴³ Mojžiš tiež zaviedol osobitnú kňazskú kastu s veľkňazom na čele. Egyptský vplyv na ustanovenie tejto kasty je zrejmý i z liturgického odevu,⁴⁴ opísanom v Hebrejskej Biblii.⁴⁵ Mojžiš takisto kodifikoval obriezku, čo bol pôvodne egyptský, alebo východoafrický zvyk.⁴⁶ Zhodné prvky je možné vidieť i v rituálnej očiste. Archa zmluvy (tébah), takisto pochádza z Egypta, ako schránka uchovávajúca kultovné predmety. O egyptskom vplyve môže svedčiť i kult zlatého teľaťa.⁴⁷ Samotný príbeh o Jozefovi, má analógiu v egyptskej poviedke „O dvoch bratoch“,⁴⁸ ktorá bola v obľube hlavne v 12. stor. BC.

Niektoré mená známe z príbehu o Jozefovi, boli skutočne egyptské. Je to napr. Putifar,⁴⁹ Asenat,⁵⁰ Cáfenat Pánéach.⁵¹ V knihe Exodus sú uvedené i niektoré egyptské reálie: výstavba miest Piramesse⁵² a Pitóm.⁵³ Spomína sa tam i Pi-chirot čo bol niekdajší prieplav na

⁴³ Napr. "Desatoro" podľa niektorých autorov, má svoj pôvod v textoch Knihy mŕtvych. Niektoré z týchto príkazov, vychádzajú pravdepodobne z etických a morálnych princípov maat.

⁴⁴ Kňazi v Menneferi nosili náprsník, ktorého obdobou bol náprsník izraelského veľkňaza /Ex 28; Heller 2010 str.79/. Podobný náprsník však bol objavený, aj v jednom kráľovskom hrobe v Byble /Výklady I. 1991 str.305/. Veľkňazi nosili na turbane zlatý kvet a neskôr kráľ nosil čelenku „nézer“, ktorá mala tvar kvetu. Noth v tom videl obdobu v Egypte, kde faraón nosil na čele ochranné znamenie v podobe hada - uraeus /Výklady I. 1991 str.307/.

⁴⁵ Kosidowski 1985 str.119. Samotné uvedenie Jozefa do úradu vezíra je podané realisticky. Faraón mu navliekol svoj prsteň, odel ho do slávnostného rúcha a na krk mu dal zlatý reťaz (zlato cti). A dal ho voziť na druhom panovníkovom voze /Gn 41:42n; Hyksósovia/. Než Jozefa uviedli k faraónovi, tak ho oholili a vymenili mu odev. To takisto poukazuje na egyptské zvyklosti /Výklady I. 1991 str.170/.

⁴⁶ Podľa Hebrejskej Biblie, bola obriezka znamením zmluvy, medzi Bohom a Abrahámom /Gn 17:6-14/. Abrahám sa mohol s týmto zvykom oboznámiť v Egypte /Gn 12/. Ale pravdepodobnejšie je to, že tento zvyk vôbec neprevádzal /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha; pozn.108/. Abrahám (kmeň Abam-ram) bol Terachita a istý čas žil v Charráne, ktorý bol centrom Sínovho kultu, ale aj v ďalších mestách v oblasti rieky Balích, kde sa uctieval i Dagán. Takže pôvodne mohol byť aj ich vyznavačom. V Kanaáne však zrejme uctieval božstvá elovského (El Šadaj, El Eljon, El Olam), ale aj baalovského typu. Ani v jednom, ani v druhom prípade, nebolo vyznávanie tohto kultu podmienené vykonaním obriezky. To, že obriezku zaviedol až Mojžiš, poukazuje na to, že ju Hebrejci predtým zrejme nevykonávali /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha; pozn.108/. Takisto je veľmi nepravdepodobné, že by Terachiti boli vyznavačmi Jahveho. V tej dobe neboli vo styku s kmeňmi Šasu, od ktorých by jeho kult mohli prevziať; oni žili predovšetkým v Hebrone a neskôr v oblasti Síchemu. Ich pobyt v sinajskom Kádeši, v Geráre a negevskej Beršebe (predovšetkým Izák), bol iba epizódou, pokiaľ tam vôbec niekedy žili (HB v tejto súvislosti predsa spomína Pelištejcov). Indoiránci, od ktorých Šasu kult Jahveho (pôvodne snád' Djau) prevzali /Pientka: Pôvod Léviťcov; str.12/, sa v Abrahámovej dobe ešte len etablovali v severnej Sýrii; na juh prenikli až neskôr (na rozdiel od "nositeľov torkézov"). To, že predkovia Hebrejcov uctievali cudzie božstvá, naznačuje i HB; a to jak v Mezopotámii /Jozue 24:2/, tak i v Egypte /Jozue 24:14/. Dokonca priamo menuje bohov Amorejských, ktorým otcovia "synov izraelských" slúžili, v krajine Amorejcov, v ktorej žili; teda v južnom Kanaáne a Jordánsku /Jozue 24:15/. V Egypte boli predovšetkým obrezávaní kňazi, pri nástupe do úradu. Nebola ovšem výlučne kňazským znakom a vykonávala sa i na dospievajúcich chlapcoch /Bič 1993 str.153/. U hebrejských chlapcov sa však vykonávala už v ôsmy deň po narodení.

⁴⁷ Por. boh Hapi (Ápis).

⁴⁸ ESE 2007 str.342; Niektorí autori predpokladajú, že predobrazom postáv tejto poviedky boli Sethi II. a Amenmesse.

⁴⁹ Pa-di-pa-ré. To znamená: „(ten) ktorého dal (boh) Re“ /Kosidowski 1985 str.76/.

⁵⁰ To znamená: „patriaca bohyni Neit“.

⁵¹ To znamená: „Boh hovorí: nech žije“ /Kosidowski 1985 str.76/. Podľa iného výkladu je to titul „záchranca sveta“ /Výklady I. 1991 str.172/.

⁵² Per Ramesse, dnešný Kantír.

⁵³ Dnešná Tell el-Maschúta. Tá sa však niekedy stotožňuje aj so Sukkotom vo Wádi Tumílát. Ako Pitóm sa uvádza aj blízky Tell el-Retábí. Našli sa tam oi. aj hroby Hyksósov (poľsko-slovenský výskum). V tejto súvislosti

východnom okraji Deltý a Pelištejská cesta /Ex 13:17/, čo bola frekventovaná tepna vedúca z Egypta cez Gazu, až do mesta Týros.⁵⁴

Také veľké množstvo odkazov na Egypt v knihe Genezis a hlavne Exodus, určite nie je náhoda. Je nepochybné, že odrážali reálnu skutočnosť a časť príbehov, ktoré sú uvádzané v týchto knihách, sa musela spájať s Egyptom.⁵⁵

V roku 1887 jedna felašská žena v Tell el-Amarna vykopala hlinené tabuľky s klinovým písmom. Nebudem tu rozvádzať históriu tohto objavu, tá je dostatočne(?) známa. Stačí keď poviem, že objavila amarnský archív, v ktorom sa zachovala korešpondencia faraónov s vládcami Predného východu z doby Amenhotepa III., Achnatona a Tutanchamóna. Táto žena patrila do kmeňa Bení Amran,⁵⁶ ktorého príslušníci sa tu iba nedávno predtým usadili. Pôvodne sa jednalo o beduínsky kmeň.⁵⁷ Bení Amran v preklade znamená „synovia Amramovi“.⁵⁸ A Amram⁵⁹ bol otcom Mojžiša. Je to teda iba náhoda, že kmeň, ktorý niesol meno Mojžišovho otca, sa usadil v el-Amarna, starovekom Achetatone, ktorý dal postaviť kacírsky faraón Achnaton, pričom jeho náboženské predstavy ovplyvnili Lévijs, i samotného Mojžiša?⁶⁰

Kahat, Amram i Mojžiš patrili do klanu Lévijs. Počas Exodu sa Lévijs podľa Hebrejskej Biblie, stali kňazskou kastou v sinajskom Kádeši.⁶¹ Etymológia mena Lévi je neistá; existujú rôzne výklady. Niektorí bádatelia predpokladajú, že súvisí s koreňom „l-v-h“, čo znamená točiť sa,⁶² snáď v súvislosti s hadom.⁶³ Albright porovnával meno Lévi s minejským (juhoarabským) označením pre kňaza: „lavi‘u“ a kňazku „lavi‘at“.⁶⁴ Podobné znenie pochádza z inskripcí v arabskej osade El-Ol, ležiacej na východ od niekdajšieho územia Midjancov; kňazky boha Vadd⁶⁵ sa nazývali „lv“ a kňazi „lvt“.⁶⁶

Lévi mal podľa Hebrejskej Biblie troch synov, ktorí sa nazývali Geršon, Kahat a **Merári** /Gn 46:11; Num 3:17/. Je to teda iba náhoda, že Atonov veľkňaz v Achetatone sa nazýval

je zaujímavá zmienka, uvedená na papyre Anastazi /VI. 51-61/, z **obdobia vlády Merenptaha** (1212-1202), o skupine edómskych beduínov (Šasu), ktorá dostala povolenie usadiť sa v blízkosti mesta Pitóm vo Wádi Tumilát, teda v biblickom Góšene, aby zachovali seba a svoje stáda pri živote /Vachala 2004; Výklady I. 1991 str.182; Finkelstein, Silberman 2010 str.63/. To je predsa doba blízka Exodu!

⁵⁴ Vachala 2004

⁵⁵ Dever 2010 str.54; cit. z diela J.K. Hoffmeiera. Ďalšie odkazy v Hebrejskej Biblii na Egypt vid': Výklady I. 1991 str.177n.

⁵⁶ Zamarovský 2003 str.23

⁵⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/amarna>

⁵⁸ Dá sa to preložiť aj ako „deti Amramove“; por. bene kedem = deti východu.

⁵⁹ U mena Amram sa predpokladá hebrejský pôvod. Amran je iná gramatická varianta mena Amram. Imram a Imran sú varianty islamské. V hebrej. „am“ znamená ľud, resp. božský príbuzný; „ram“ značí vznešený, čo bolo označenie Bálovo, resp. Hadadovo /Výklady I. 1991 str.91, 408/. Toto meno býva dokonca odvodzované z eg. Amon Ra, čo je však nepravdepodobné. Je však ale možné aj to, že jeho pôvodné meno bolo Amirani, čo bol „gruzínsky“ Prométheus, prikovaný na hore Amaranta, na Kaukaze /Komorovský 1986 str.52/.

⁶⁰ Tu by som chcel poukázať na akési historicko-geografické povedomie národov; vid' napr. Góti a severné Čiernomorie, Germáni/Nemci a „Drang nach Osten“ ap. Viac by vec osvetlilo testovanie Y-DNA haploskupín, u dnešných potomkov príslušníkov tohto kmeňa.

⁶¹ Kádeš-barnea na púšti Sín.

⁶² Výklady I. 1991 str.409

⁶³ Por. Leviatan z Hebrejskej Biblie, ugarit. Litán, gréc. Ládón. Myslím si však, že s menom Lévi to nemá nič spoločné.

⁶⁴ Výklady I. 1991 str.409

⁶⁵ „Iáska“ /Homola in: Bednaříková, Homola, Měřínský 2006 str.318/.

⁶⁶ Kosidowski 1985 str.117; Pientka: Pôvod Lévijs str.11-12

Merire?⁶⁷ Stál na špici mocenskej pyramídy, podobne ako vezíri Ramose, Aper-el a Nacht, alebo vysoký hodnostár Amenhotep, syn Hapuov. Všeobecne sa predpokladá, že lévijské meno Merári má egyptský pôvod; je odvodené od mena Merire (*mrry*) a znamená: „milovaný bohom Ré“. Samozrejme, že len z toho sa nedá usúdiť, že sa jedná o totožné osoby. Ale je to skutočne zvláštna náhoda, že Léviho syn Merári, mal takmer zhodné meno ako veľkňaz Atonovho kultu, zvlášť po tom, čo som uviedol vyššie.⁶⁸

Merire je totožný s Merineit, ktorého hrobka bola objavená v roku 2001 v Sakkáre.⁶⁹ V tejto hrobke je nápis, že Merineit bol pôvodne kňazom chrámu boha Atona v Memfide.⁷⁰ Počas vlády Achnatona sa Merineit, vtedy ešte ako Merire, stal veľkňazom boha Atona v Achetatone. Na konci svojej kariéry, na počiatku vlády Tutanchamona, sa Merire vrátil z Achetatonu do Memfidy a zmenil si meno na Merineit. Stal sa najvyšším kňazom bohyně Neit.⁷¹ To bol pre neho, veľmi výrazný mocenský, spoločenský a profesný zostup.

Otcom Merire bol štátny úradník menom **Khaut**,⁷² resp. *Khawt*.⁷³ Toto meno sa nápadne podobá menu Kahat z Hebrejskej Biblie, ktorý mal brata Meráriho /Gn 46:11/. To už nemôže byť len náhoda. Aj keď Kahat a Merári (spolu s Geršonom) sa uvádzajú ako synovia Léviho, to ešte neznamená, že Lévi ako eponymný predok skutočne fyzicky existoval.⁷⁴ Meno Lévi bolo pravdepodobne len označením kňazov: „lv“; „lv‘t“,⁷⁵ alebo tiež aj označenie ich spoločenského statusu. Takže je možné, že Kahat (Khaut, Chaut) bol otcom Meráriho (Merire) a bratov z nich urobili až zostavovatelia Hebrejskej Biblie.⁷⁶

Vzhľadom k tomu, že Amenhotep, syn Hapuov pôsobil hlavne v dobe vlády Amenhotepa III. a zrejme ešte aj na začiatku vlády Amenhotepa IV., je možné predpokladať, že bol jedným z učiteľov (okrem napr. Parennefera)

⁶⁷ Matula 2010 str.199, 260

⁶⁸ V Achnatonovej dobe nebol vysokému kariérnemu postupu na prekážku nízky, alebo cudzí pôvod /Kosidowski 1985 str.74/.

⁶⁹ Nenašli sa tam žiadne zbytky po pohrebe Merineita (možno, že jeho ostatky, odniesli Hebrejci do Kanaánu /Pientka: Pôvod Lévijskov. pozn.54/). Prekvapujúco, samotná hrobka sa dochovala v dobrom stave; odstránené boli iba mená Achnatona a Nefertiti.

⁷⁰ Veľkňazom boha Atona v oblasti Memfidy, v tej dobe bol Aper-el. Pôsobil tam už v dobe vlády Amenhotepa III. Zároveň bol vezírom Dolného Egypta. Mal titul veliteľ bojových vozov. Zomrel počas vlády Amenhotepa IV. - Achnatona, zrejme v prvých rokoch jeho panovania. Bol pochovaný v Sakkáre (hrobka I.1 Bubasteion). Na základe jeho mena sa predpokladá, že bol semitského pôvodu. Je síce pravdepodobné, že jeho predkovia pochádzali zo Sýropalestíny, ale vyvodzovať z toho ďalekosiahle závery, že bol napr. Hebrejom, je neopodstatnené.

Mimochodom fakt, že Merire bol Atonovým kňazom v Memfide v dobe, keď veľkňazom jeho kultu tam bol Aper-el a tiež možný fakt, že predkovia oboch pochádzali zo Sýropalestíny, dovoľuje predpokladať určitý bližší vzťah medzi nimi. Nie bez významu je skutočnosť, že Merire vystriedal Aper-ela vo funkcii Atonovho veľkňaza; ovšem už nie v Menneferi, ale v Achetatone.

⁷¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Meryneith> ; www.osiris.net/tombes/amarna/meryra/e_meryra_01.htm

⁷² <https://en.wikipedia.org/wiki/Meryre>

⁷³ <https://www.saggara.nl/excavations/tombs/merineitmeryre/finds>

⁷⁴ Por. Pientka: Pôvod Lévijskov; pozn.45. Ide tu o rozpor v počte generácií. Kým Jozuu od Jozefa, Jákobovho syna, delilo 12 generácií, tak Mojžiša a Árona od Léviho, ďalšieho Jákobovho syna, iba štyri generácie. Inak povedané, príbuznosť rodu bené Lévi, s Jákobovým rodom, nie je preukázateľná. Najprirodzenejším vysvetlením sa zdá byť to, že Léviho rodina bola do rodokmeňa Jákobovej rodiny pridaná až neskôr /Pientka: Pôvod Lévijskov; str.7/ a Lévi na rozdiel od Kahata, Meráriho, Amrama a Mojžiša, fyzicky vôbec neexistoval. Meno Lévi bolo len pomenovaním kňaza, resp. kňazskej rodiny (minejské „lavi‘u“ a midjanské „lvt“).

⁷⁵ Pôvodne to mohlo byť označenie kňazov u IE kasty mariyannu.

⁷⁶ Aby do rodokmeňa mohli vsunúť ich údajného eponymného predka – Lévi.

nielen samotného princa, ktorý si neskôr zmenil meno na Achnaton, ale aj mladíka menom Merire, ktorý sa neskôr stal Atonovým veľkňazom. V tejto súvislosti sa zdá byť dôležitá jeho reč, ktorú uvádza Manéthó: Amenofis syn Paapisa⁷⁷ povedal svojmu menovcovi faraónovi Amenofisovi,⁷⁸ že bude môcť pohliadnuť do tváre bohov, pokiaľ očistí zem od ľudí nemocných leprou a od iných nečistých.⁷⁹ Týchto ľudí poslal faraón Amenofis do kameňolomov východne od Nílu,⁸⁰ aby pracovali oddelene od ostatných Egypťanov. *“Boli medzi nimi*

⁷⁷ Amenhotep, syn Hapuov.

⁷⁸ V tomto prípade sa môže jednať len o Amenhotepa III. Preto je možné sa domnievať, že snahy o náboženskú reformu začali už v jeho dobe. Aj keď vzostup významu solárneho kultu je možné pozorovať už od doby Thutmóse IV. (1400-1390 BC), tak na konci vlády Amenhotepa III. (1390-1352 BC) sa stal rozhodujúcim.

K iniciátorom nových náboženských predstáv mohli patriť cudzinci žijúci v Egypte, prevažne zo Sýropalestíny, ale aj ľudia, ktorí prišli z Mitanni; predovšetkým členovia sprievodu mitanských princezien /Davidová 2006 str.217/, teda aj Lévijsi a ich prívrženci, ku ktorým možno priradiť i potomkov Terachitov.

Je možné, že starý, sýrsko-fénický názov božstva „adonî: „môj pán“, si spojili s egyptským bohom Atonom, a tým pádom aj Atona považovali za svojho pána a za svojho boha. Mimochodom, práve Izraelci používali miesto propria „Jahve“, apelatívum „Adonaj“ /Heller 2010 str.299/. V období Novej ríše sa často identifikovali kanaánske božstvá s egyptskými; napr. Rešef s Herišefom, Pani z Byblu s Hathór, Baal so Sutechom atď. /R.T. Sparks: Canaan in Egypt: archeological evidence for a social phenomenon. ResearchGate 2014 str.40/.

Poznámka: Menom tohto božstva (Adónis), bola nazvaná riečka v Libanone, dnešný Nahr Ibráhím. Vody tejto riečky sa pravidelne každoročne zafarbovali do červena, čo evokovalo farbu krvi. Je možné, že aj to bolo inšpiráciou pre jednu z „egyptských rán“ /Ex 7:17n; ESPV 1999 str.13/.

Tieto nové náboženské predstavy zrejme ovplyvnili množstvo ľudí. Aj Amenhotep III. postupne čím ďalej, tým viac, uctieval Atona. Dôležité je aj to, že už počas svojho života, bol v núbijských chrámoch (napr. v Solebe), zbožštený /Shaw 2003 str.276n; Tyldesley 2001 str.48/.

Už na sklonku panovania Amenhotepa III. sa prejavili hlboké rozpory i vo vlastnej egyptskej spoločnosti. V rôznych spoločenských vrstvách vzrastala nespokojnosť a obracala sa predovšetkým proti vplyvnej moci Amónovho kňazstva a výsadnému postaveniu Amónovho kultu, ktorý bol ideologickou oporou jak kňazskej vrstvy, tak aj starej rodovej šľachty, s jej neúmernými privilégiami /Richter 1973 str.131n/. Najradikálnejší z tých, ktorí prijali tieto nové náboženské predstavy, chceli zároveň eliminovať moc Amónovho kňazstva. Amenhotep III. sa zrejme tohto narastajúceho sociálneho a náboženského hnutia zľakol a snažil sa jeho príslušníkov separovať od egyptskej spoločnosti /Flávius I.235/. Jeho syna Amenhotepa IV. naopak tieto predstavy nadchli a sám sa začal v nich angažovať. **Je preto zrejmé, že do najdôležitejších funkcií v štátnej správe a kulte, vymenoval predovšetkým ľudí z tohto okruhu.** A v tom ho boli ochotní podporovať i slobodní, ale nemajetní roľníci, z ktorých predovšetkým pozostávala pechota, teda najpočetnejšia časť egyptského vojska. Dúfali tak, že dôjde k zlepšeniu ich postavenia.

Nie bez významu je fakt, Achnatonov otec bol vlastne polovičný Mitannec. Taktiež u Achnatonovej matky Teje, niektorí bádatelia predpokladajú mitanský pôvod (predkovia Juju).

Je zaujímavé, že meno boha Atona, sa v medzinárodnom kontexte objavuje po prvý krát, v dobe Thutmóse IV., v súvislosti s princami z Nahariny (Mitanni), ktorí mu prinášajú dary. V texte sa píše, že:

...*“keď sa (Thutmóse IV.) vyburcuje k boju, s Atonom na svojej strane, zničí horské krajiny, podupe púštne zeme, zašlape ich od Nahariny po Karaj, aby sa obyvatelia cudzích zemí, stali naveky poddanými vláde Atona”...*

/Matula 2010 str.103/. Aton tu teda vystupuje ako „pán“ obyvateľov Sýropalestíny (Adonaj).

Po Achnatonovej smrti títo ľudia, ktorí sa naoko zriekli uctievania Atona, síce väčšinou neboli perzekvovaní, aj keď sa znížil ich spoločenský a mocenský status (Merire – Merineit). Ale ich potomkovia (Tisithen - Osarséf – Mojžiš), už mali Kainovo znamenie, pretože minimálne od panovania Haremheba, bola snaha vymazať akúkoľvek pamiatku na amarnské obdobie. Boli označení za nečistých. Situácia sa pritvrdila v dobe vlády Ramesse II., ktorý v oblasti bývalej Avaridy (Tell ed-Dabáa, Kantír), dal postaviť nové hlavné mesto – Per Ramesse (Piramesse). Staré mesto Avaris (eg. Hatueret; od doby Thutmose III. sa nazývalo Peru-Nefer /Cline 2019 str.37/), obývali vyhnanci, ktorí boli v styku s Pastiermi (Hyksósmi), vyhnanými do Júdska /Flávius/. Patrili k nim teda Terachiti, Apiru a zrejme i príslušníci niektorých Lévijských rodín. Títo v dobe Ramesse II. boli využití na stavbe jeho miest a u iných stavebných projektoch.

⁷⁹ Nižšia kňazská trieda v Egypte sa nazývala *vab*, teda „čisti“ /Heller 2010 str.78; Davidová 2006 str.204/. Ich protikladom sú „nečisti“, teda kňazi, ktorí sa nejakým spôsobom poškvrnili (napr. aj amarnskou heréziou). Tým pádom pojem „nečisti“, je v tomto prípade termín právny a náboženský a nie medicínsky. A preto neboli tak označení malomocní, ale tí, ktorí sa dopustili v očiach Egypťanov bohorúhačstva.

⁸⁰ U Tury.

i niektorí vzdelaní kňazi, postihnutí malomocenstvom. Onen Amenofis, múdry prorok, dostal strach, že on a kráľ na seba privolajú boží hnev, ak prinútia bohov, aby sa ukázali proti svojej vôli“...⁸¹ Mal strach, že „nečistí“ budú mať spojencov a budú 13 rokov⁸² vládnuť Egyptu. Keď sa ľudia v kameňolome trápili už dlhší čas, požiadali kráľa aby im pridelil miesto k pobytu a prístrešie. Kráľ im pridelil vtedy už opustené mesto Pastierov⁸³ Avaris, ktoré bolo oddávna zasvätené Týfonovi.⁸⁴

Zrejme títo „nečistí“, boli kňazi a laici, ktorí uctievali Atona a chceli obmedziť moc Amónovho kňazstva; a to aj v neskoršom období, po smrti Achnatona, keď zostali verní amarnskému náboženstvu.⁸⁵ Týka sa to aj potomkov Merireho (Merári) a ďalších Lévijs; teda aj Osarséfa (Mojžiša), ktorý sa stal ich vodcom. Malomocenstvo tu musíme chápať iba ako metaforu.⁸⁶ A ako také, sa potom pretransformovalo na jednu z egyptských rán.

Hrobka veľkňaza Merire v Achetatone bola veľmi výstavná.⁸⁷ Jej vnútorná výzdoba predstavuje vyobrazenie kráľovskej rodiny a pohľad do interiéru Veľkého Atonovho chrámu.⁸⁸ Dokonca odtiaľ pochádzajú i Merireho portréty, bohužiaľ poškodené.⁸⁹

Poznáme ešte jedného muža menom Merire (Merire II), ktorý patril k najbližším Achnatonovým radcom a bol pochovaný v jednej zo severných hrobiek v Achetatone.⁹⁰ Mal titul kráľovský pisár, bol správcom pokladne, heroldom kráľovny Nefertity a predstaveným háremu.⁹¹ Bol zrejme v príbuzenskom pomere s Merire - Merineitom.

Jeden z ďalších pochovaných v hrobkách v Achetatone, bol hlavný služobník Atona a správca sýpok Panehsej.⁹² Pripomína meno biblického Pinchasa, ktorý bol synom Eleazara a vnukom Árona /Ex 6:25/. Stal sa tretím židovským veľkňazom /Sd 20:28; por. aj Nm 25:1n/. Samozrejme, že sa nejedná o totožné osoby; dôležité však je, že toto meno sa vyskytuje jak v el-Amarne, tak i v Hebrejskej Biblii. Iný Pinchas bol synom veľkňaza Éliho v Šíle /1.Sam 1:3/.

Takže toto meno bolo menom **kňazskej** rodiny jak v Amarne (Panehsej - najvyšší služobník Atona), tak aj u Hebrejcov (Pinchas - veľkňaz Jahveho kultu). Tak isto, ako aj Merire (Atonov veľkňaz) a Merári (Meráriji boli významnou kňazskou rodinou /Nm 3:33/).

⁸¹ Flávius I.235, 236; Manéthó: Aegyptiaca; reč Amenofisa, syna Paapisa.

⁸² Pientka: Datovanie "Mojžišovho" Exodu. pozn.62. K tomu por. Gn 1:9n, kde sa píše o obavách Egyptánov, aby sa ľud "izraelský", nepripojil k nepriateľom Egypta.

⁸³ Hyksósovia.

⁸⁴ Grécka obdoba egyptského boha Sutecha a kanaánskeho Baala. Sutech bol skutočne uctievaný v meste Avaris (por. Stélu 400 rokov; /Mynářová 2015 str.49; Vandenberg 2003 str.112/) a mal tam i svoj chrám. Ako jedného z mála egyptských bohov ho uctievali i Hyksósovia. Bol uctievaný aj ako hlavný boh v Per Ramesse, ktoré sa nachádzalo v oblasti bývalej Avaridy, počas vlády Ramessovcov.

⁸⁵ Matula 2010 str.325n. V podobnom zmysle píše i Hekataios z Abdér. Ako príčinu morovej epidémie uvádza nábožensky odlišné chovanie cudzincov, ktoré zapríčinilo nepriazeň bohov.

⁸⁶ Mojžiš a ďalší kňazi malomocnými určite neboli /por. pozn.79/. Dôvody vymenováva aj Flávius /I.256-257; I.279-285/.

⁸⁷ Hrobka č. 4 severnej skupiny. Prehľad hrobiek v Achetatone na:

https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Felsengräber_von_Amarna

⁸⁸ Matula 2010 str.199

⁸⁹ Matula 2010 str.209. V Merireho hrobke v Sakkáre sa takisto našla dvojité stéla, s vyobrazením Merire a jeho ženy Anuy. www.saggara.nl/excavations/tombs/meryneithmeryre/find

⁹⁰ Hrobka č.2.

⁹¹ Matula 2010 str.199 https://en.wikipedia.org/wiki/Meryre_II

⁹² Matula 2010 str.202

Je ešte jedno meno známe z Achetatonu, ktoré je podobné biblickému. Je to Maanachtutef, čo bol predák robotníkov.⁹³ Jeho postaveniu odpovedal skromný dom, ktorý mal v Achetatone. Pripomína meno Manasses, ktorý bol synom Jozefa a egyptskej Asenat /Gn 41:50n; 46:20/.⁹⁴

Je nanajvýš pozoruhodné, že mená niektorých najvyššie postavených ľudí v Achetatone, sa takmer zhodujú s menami príslušníkov rodu Lévi. A zároveň je takmer isté, že mojžišské náboženstvo ovplyvnila amarnská reforma. Myslím si, že nebudem ďaleko od pravdy, ak budem konštatovať, že niektorí členovia rodu Lévi, zastávali vysoké posty v Achetatone, či už ako veľkňaz, kňazi, vojenská hodnostári, alebo vysokí štátni úradníci. A ako takí sa museli poznať veľmi dobre s Achnatonom a celou kráľovskou rodinou, zvlášť Merire, ako o tom svedčí jeho titul.⁹⁵

Prečo Mojžiš(?) zaviedol kult Jahveho⁹⁶ a nie kult Atona a to aj napriek tomu, že jeho rodina mala veľmi blízko k Achnatonovej náboženskej reforme? Nie je to len preto, že bol podľa Hebrejskej Biblie v exile u Midjancov,⁹⁷ ktorí uctievali boha menom Jahve. Rod Lévi, z ktorého Mojžiš pochádzal, boli vlastne misionári, ktorí toto náboženstvo šíрили medzi obyvateľmi Kanaánu. Ovšem u nich, solárny kult nebol nikdy veľmi rozšírený.⁹⁸ Oni uctievali predovšetkým božstvá spojené s lunárnym kultom a k nim patrili i Jahve.⁹⁹ Mojžiš, resp. jeho nasledovníci, z Achnatonovej reformy prevzali v podstate iba myšlienku monoteizmu a liturgiu.¹⁰⁰ Samotný Jahveho kult pripomínal kanaánske náboženské, ale z časti aj egyptské

⁹³ Matula 2010 str.262

⁹⁴ To by mohlo naznačovať, že niektorí potomkovia Terachitov pôsobili už v Amarne; predovšetkým mohli byť využití pri výstavbe Achetatonu. Práve tam mohli po prvý krát prísť do styku s Lévijskymi. Niekoľko kilometrov južne od Amarny, skúmal B. Kemp od roku 2013 veľké pohrebisko, na ktorom sa pochovávali zomrelí, ktorí nepatrili k elitnej časti spoločnosti. Početné zranenia a opotrebovanie kostí svedčia o tom, že sa jednalo o jedincov, ktorí museli veľmi ťažko manuálne pracovať.

⁹⁵ Nositeľ vejára po pravici kráľa. Na stene Merireho hrobky je nápis, v ktorom sa Achnaton obracia k Merire slovami: *... "Poveste mu zlato na šiju, spredu, zozadu a zlato jemu na nohy za to, že dbal napomenutí faraónových, vyjadrených každým výrokom faraóna v tých veľkolepých komnatách, vo svätyni, v chráme Atonovom, v Achetatone"...* /Avdijev 1955 str.230n/. Jedná sa o tzv. zlato cti.

⁹⁶ To, že Mojžiš zaviedol kult Jahveho, nie je vôbec isté. Alternatívny výklad vidí: Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha.

⁹⁷ Midjanci boli čiastočne južnou vetvou Mitanncov (tí prišli zo Sýrie, do oblasti Akabského zálivu, medzi kmene Šasu, s ktorými postupne splynuli). Preto je príznačné, že Mojžiš po úteku z Egypta, zamieril podľa HB práve tam, ku svojim vzdialeným príbuzným. /Kde sa nachádzal raj. www.arpoxais8.webnode.cz; Pientka: VAP, 2016, pozn.433/.

⁹⁸ Až na Amorejcov (a menovite Dananijcov) a indoeurópske etniká.

⁹⁹ Por. napr. nápis na ostrakách: Egeljaú, čo znamená „mladý býk Jahveho“ /Bardtke 1988 str.59/. Býk sa spája práve s lunárnym kultom /por. aj 1Kr. 12:26n/. Por. aj egyptského boha Iah, ktorý bol bohom mesiaca. Jedná sa o prevzaté božstvo z Palestíny; Jaú, Jah: Jahve; tieto teoforické prvky sú prítomné napr. v osobných menách na samarských ostrakách /Dušek 2013 str.187n/.

Ako som už naznačil, tak Jahve bol pôvodne bohom indoeurópskeho pôvodu /Pientka: Pôvod Lévijskov str.12/. V tejto súvislosti je zaujímavé, že Zeus sa premieňal na býka (únos Európy) a Jupiter Dolichénsky, pôvodne sýrske božstvo (Kommagéna), bol zobrazovaný ako stojí na chrbáte býka, pričom v ruke drží blesk.

¹⁰⁰ Napríklad v Amarne, najčastejším druhom cicavcov, určených za potravu, boli ošípané /Davidová 2006 str.220/. Ale pre Hebrejcov to boli nečisté zvieratá; platil pre nich zákaz ich konzumácie.

kultové praktiky z doby 19. dynastie; ako napr. liturgický odev, mágia, rituály atď.¹⁰¹ Aj Šalamúnov chrám, tak ako ho opisuje Hebrejská Biblia, ideovo vychádzal práve z týchto kanaánskych a tradičných egyptských predlôh¹⁰² a nie z amarnských. Je to napr. nádvorie, na ktoré mal prístup aj obyčajný ľud, samotná stavba chrámu a v nej zastrešená, tmavá svätyňa,¹⁰³ do ktorej mohol vojsť len veľkňaz (alebo faraón vo funkcii veľkňaza).¹⁰⁴ Tu je treba podotknúť, že kult Jahveho a hlavne monoteizmus¹⁰⁵ sa spočiatku iba veľmi ťažko u Hebrejcov presadzoval. Ešte aj v dobe kráľovstiev Júda a Izrael, sa uctievali spolu s Jahvem aj iné božstvá, ako napr. bohyňa Ašera, ktorá vystupovala ako jeho manželka.¹⁰⁶ Jak v Amarne,¹⁰⁷ tak aj v Judeji a Izraeli, ľud neprestal uctievať svojich starých bohov.¹⁰⁸

Ako píšem v časti „Datovanie Mojžišovho Exodu“, Mojžiš sa určite nedožil 120 rokov, ako tvrdí Hebrejská Biblia. Práve Mojžišova smrť skrýva záhadu. Na základe textu v Dt 34:7: *... „Bol potom Mojžiš vo stodvadsiatich rokoch, keď zomrel a nepohasli oči jeho, bez toho, aby odišla sila od neho“*... niektorí autori predpokladajú, že Mojžiš bol zavraždený. V Dt 32:48n je

¹⁰¹ Je to možné i preto, že Mojžiš a tí, ktorí sa zúčastnili Exodu, žili v dobe Ramesse II. a jeho nástupcov. Achnatonove náboženstvo teda poznali iba sprostredkovane. Koniec-koncov, vtedy už akákoľvek pamiatka na amarnskú dobu bola zahľadená. Mojžiš, resp. jeho nástupci, teda čerpali z reálií záveru 19. dynastie. Na druhej strane však podľa Manétha, dal Osarséf – Mojžiš svojim prívržencom zákony, ktoré sú v rozpore s egyptským náboženstvom. Jedným z nich bol príkaz, aby Hebrejci zabíjali a konzumovali zvieratá, ktoré Egypťania považovali za posvätné (býk, baran). Ďalej to bol príkaz, aby sa neklaňali egyptským bohom a aby sa stýkali len s ľuďmi, ktorí zložili rovnakú prísahu /Flavius I. 239; por. aj Tacitus: Histórie V.4/.

¹⁰² Zámerne píšem ideovo; po architektonickej stránke je možné predlohy nájsť skôr v severnej Sýrii (Tel Tayinat, Ain Dara) alebo v Palestíne (Arad; Aharoniho výskum /Segert in: Moscati 1969 str.340; Moulis 2011/). Jedná sa o chrámy typu megaron. S podobným, sa už v neskoršej dobe bronzovej, stretávame aj v Chasóre.

¹⁰³ Na rozdiel od otvorenej a slnečným lúčom prístupnej v Achetatone. Podľa Apióna, dal Mojžiš **po vzore svojich predkov** (vyznavači Atona), vystavať motlitebňu - chrám pod šírym nebom. Bola orientovaná na východ, k Héliopolisu /Mikschik: Mojžiš mimo Bibli; str.14. Diplomová práca. UK Praha 2016/. To tiež svedčí o solárnom kulte a o inšpirácii amarnskou reformou. Atonov chrám v Achetatone bol tiež nezastrešený, a tak prístupný slnečným lúčom (boha Atona).

¹⁰⁴ Davidová 2006 str.193n.

¹⁰⁵ Dever 2010 str.145. Skôr sa jedná o určitú formu henoteizmu. Snahy o zavedenie monoteizmu pozorujeme až v neskoršom období, za kráľa Chizkijáša, ale hlavne to bola veľká reforma v dobe vlády kráľa Jóšijáša, po roku 622 BC. Definitívne táto tendencia zvíťazila až v poexilnom čase, v dobe Ezdráša.

¹⁰⁶ Napr. nápisy na lokalite Kuntillet Adžrúd a Chirbet el-Qóm /Dušek 2013 str.179n, 211n/. O uctievaní kanaánskych božstiev kráľom Šalamúnom vid': 1. Kráľ. 11:4-8.

¹⁰⁷ Davidová 2006 str.243

¹⁰⁸ Shaw 2003 str.302; Berlejung 2017 str.155n. I v Hebrejskej Biblii je možné nájsť stopy pôvodného kanaánskeho náboženstva. Boh Izraela (severné kmene), pôvodne kanaánsky otec bohov El, sa nazýval aj ako El Eljon - Boh najvyšší /Dt 32:8/, El Šadaj - Boh všemohúci /Ex 6:3/, El Olam - Boh večný /Heller 2010 str.290n/. Tiež sa používal plurál Elohim; bohovia. Zároveň sú tu priame i nepriame zmienky o kanaánskych bohoch ako napr. Šachar /Iz 14:12-15/; Rešef /Dt 32:24; Žalm 78:48/, Deber /Abk 3:5; Žalm 91:3,6/, Míkal /Sd 17/ a pod. Samotný názov Isra-el, je odkazom na Ela a nie na Jahveho.

Aj Žalm 29 vykresľuje Jahveho, pôvodne boha kmeňov Šasu (juh Palestíny, sv Sinaj, Akabský záliv), ako boha búrky; má podobné atribúty ako Baal-Hadad. Dokonca sa predpokladá, že Jahve a Baal-Hadad sú dve rôzne pomenovania rovnakého boha /Berlejung 2017 str.163n/. Pravdepodobnejšie však bude, že Jahve ako pôvodný IE boh nebies a počasia, prevzal niektoré Baal-Hadadove atribúty. Zároveň Jahve v Hebrejskej Biblii vystupuje aj ako prastaré božstvo vojny /Žalm 74:12n/.

Žalm 82:1 hovorí o zhromaždení bohov. To je priama výpožička z kanaánskeho náboženstva /Stehlík 2003 str.295/. Jahve bol v tomto zhromaždení, ktorému predsedal otec bohov El, iba jedným mnohých bohov. Až v neskoršom období Jahve, ako boh zástupov, nahradzuje Ela.

Taktiež je fakt, že niektoré texty Hebrejskej Biblie sú značne ovplyvnené ugaritskou (kanaánskou) a všeobecne predovýchodnou (obzvlášť mezopotámskou) literatúrou a náboženskými textami.

narážka na akúsi vinu, ktorej sa Mojžiš a jeho ľud dopustil voči Jahvemu. Je preto možné, že sa stal obeťou spiknutia, alebo bol proste zabitý, resp. popravený.¹⁰⁹

Existuje nepriamy dôkaz, ktorý môže poukazovať na to, že Mojžiš nebol Hebrejom. Bolo to vtedy, keď ho Hospodin poslal k nim, ako svojho vyslanca a vďaka znalosti Božieho mena a trom znameniam, mal mať záruku, že bude týmto ľuďom prijatý.¹¹⁰ Vtedy Mojžiš Hospodinovi odporoval: ...*“Prosím Pane, nie som muž výmluvný”*... /Ex 4:10/. ...*“Vtedy šiel Mojžiš s Áronom a zhromaždil všetkých starších synov izraelských. I hovoril Áron všetky slová, ktoré hovoril Hospodin Mojžišovi a konal znamenia pred očami ľudu”*... /Ex 4:29n/. Mojžiš teda neovládal dobre kanaánsky (protohebrejský) jazyk, jeho materčinou bola egyptčina a možno ovládal churitský a niektorý indoiránsky jazyk.¹¹¹ Áron bol Mojžišovým tlmočníkom. Na rozdiel od Mojžiša, zostal v Egypte a určite bol v styku s Hebrejmi. Dôkaz, že Mojžiš nebol telesne postihnutý, ale skutočne neovládal kanaánsky jazyk je v Ex 5:1 ...*“Potom prišli Mojžiš s Áronom a povedali faraónovi”*... Takže nielen Áron, ale aj Mojžiš hovoril s faraónom a obaja s ním museli hovoriť egyptsky a teda tento jazyk museli ovládať. Na rozdiel od kanaánskeho jazyka, ktorý ovládal len Áron.

Kto bol teda Mojžiš? Nie je vylúčené, že postava biblického Mojžiša vznikla pretransformovaním niekoľkých historických postáv z doby konca 19. dynastie, do jednej osoby.¹¹²

¹⁰⁹ Narážka na to môže byť v Žalme 106:32.

¹¹⁰ Výklady I. 1991 str.218

¹¹¹ Exil u Midjáncov.

¹¹² Podrobnejšie Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha.